

in the theory and practice of art. Left interpretation of society, the class struggle is read in the writer's creations on both the fable and the symbolic level.

The author argues that the "Iron Council" presents the classic version of the formation of a revolutionary situation: it shows the city-state, burdened by racial, class and foreign confrontations. Unlike in other novels of the cycle, China Miéville showed an effective model of community's exclusion from capitalist society, the destruction of the traditional structure of society and the alienation of labor from the worker. The impossibility of the obvious success of the revolution for the city of New Crobuzon was decided in the form of symbolic translation into a timeless state of confrontation.

Key words: *revolution, Marxism, city, novel, revolutionary situation.*

УДК 82.161.2–3.09

Катерина Шахова

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖАНРУ ЗАПИСОК У ТЮРЕМНО-ТАБІРНІЙ ПРОЗІ: «ЗАПИСКИ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ» ЮРІЯ МОЗІЛЯ

У статті досліджено «Записки політв'язня» Ю. Мозіля як репрезентацію жанру записок у проблемно-тематичній площині тюремно-табірної літератури. З'ясовано відповідність маркера «записки» в назві жанровим реаліям твору, розкрито образ наратора, особливості оповіді та сюжету. «Записки політв'язня» висвітлюють національне протистояння польської окупації західноукраїнських земель у першій половині ХХ століття. Твір має підзаголовок — «Спомини з польської тюрми», зображує автобіографічні події з життя автора, який був заарештований за «антидержавну діяльність» і перебував під слідством у в'язниці старого Станиславова (1933–1934). Назва «Записок політв'язня» містить жанровий маркер, який налаштовує реципієнта на сприйняття документальних свідчень очевидця трагічних подій доби. Текст структуровано на розділи-оповіді від першої особи, у яких помітні властиві запискам уривчастість і фрагментарність, повторення й варіювання інформації, думок. Ю. Мозіль створив Я-концепцію героя-наратора, який подає власний варіант осмислення історії українського народу.

Ключові слова: *записки, жанр, наратор, оповідь, сюжет, тюремно-табірна проза.*

Записки — своєрідне художнє явище, яке виникло й функціонує на перетині літератури факту й белетристики. Вітчизняні літературознавці тривалий час кваліфікували їх досить однобоко, як жанр документалістики (О. Галич, В. Пустовіт, М. Федунь, Т. Черкашина). При цьому художні твори, марковані письменниками як записки, до комплексного аналізу не залучалися. Першою спробою цілісно розглянути жанр записок є наше дослідження [4], у якому узагальнено інформацію про витоки, становлення й індивідуально-авторські модифікації записок ХХ — початку ХХІ століть.

Домінанта художнього або документального в записках залежить від авторської інтенції письма. Наприклад, суто художніми є «Записки Тані М.» Г. Гордасевич, «Записки Білого Пташка» Г. Пагуляк, натомість у «Записках полоненого» О. Кобця, «Записках солдата» І. Багмуга, «Записках каторжанина» Є. Іваничука відтворено історичні реалії ХХ століття (Перша і Друга світові війни, репресії), тому вони наповнені достовірним інформаційним фактажем.

У 1958 році в Торонто надруковані «Записки політв'язня» Ю. Мозіля [3]. Це літературний псевдонім Юрія Федоріва (1907–2001 роки), вихідця з Івано-Франківщини. Він відомий як пластун і член ОУН, громадський і церковно-релігійний діяч української діаспори в Канаді, професор історії церкви Українського католицького університету імені святого Климента в Римі.

Ю. Мозіль — автор спогадів про перебування в польських тюрмах і німецькому концтаборі: «У таборі смерті» (1952), «Крізь залізну занавісу» (1953), «Записки політв'язня» (1958), «На „Вронках”» (1959) — а також книг про паломництво: «Свята Земля. Спомини паломника» (1959), «На чернечій горі Атос. Записки паломника» (1960), «На святих місцях. Дневник українського паломництва з Канади до Святої Землі» (1962).

Для нас, насамперед, цікавими є «Записки політв'язня» як авторська інтерпретація жанру записок у проблемно-тематичній площині тюремно-табірної літератури. У 2012 році книгу було перевидано івано-франківським

видавництво «Лілея-НВ» під назвою «Записки в'язня Станиславівської тюрми» [2]. Передмова й відомості про автора підготовані І. Монолатієм, він відредагував текст, увів примітки, які пояснюють застрілі слові, діалектизми, містять додаткову інформацію про історичні події та осіб.

На сьогодні «Записки політв'язня» не досліджені науковцями. **Мета статті** — визначити жанрову своєрідність «Записок політв'язня» Ю. Мозіля. Відповідно до цього поставлені **завдання**: з'ясувати відповідність маркера «записки» в назві жанровим реаліям твору, розкрити образ героя-наратора, розглянути особливості оповіді та сюжету.

Тюремно-табірна проза здебільшого знаходиться на маргінесі наукової рецепції. В аспекті постмодерністської культурної парадигми на матеріалі східнослов'янських і польської літератур ХХ століття її ґрунтовно дослідила Н. Колошук [1]. Літературознавець відносить до тюремно-табірної прози як документальні, так і художні твори, написані авторами під враженням від пережитого, розцінює їх як «суб'єктивно-правдиві свідчення епохи» [1, с. 10].

Жанр записок актуалізується у творчості авторів, які звертаються до зображення пережитого в ізольованому тюремно-табірному світі. Зокрема, тему сталінських репресій розкрито в художньо-документальних «Записках каторжанина» Є. Іваничука. У «Записках політв'язня» Ю. Мозіля висвітлено протистояння польській окупації на західноукраїнських землях у першій половині ХХ століття.

«Записки політв'язня» (підзаголовок — «спомини з польської тюрми») відтворюють автобіографічні події з життя Ю. Мозіля. У 1930–1933 роках він навчався в Богословській академії у Львові й був заарештований за «антидержавну діяльність», перебував під слідством (1933–1934) у Станиславівській в'язниці до оголошення остаточного вироку. Ю. Мозіля засудили на п'ять років ув'язнення в найбільшій у Польщі тюрмі, в місті Вронкі, у якій утримували українських політв'язнів.

Вузловим моментом «Записок політв'язня» є арешт, зображений у першому розділі «Як я потрапив до тюрми?». Із перших рядків оповідач повідомляє важливі подробиці історичної панорами доби, до якої був причетний і яка безпосередньо відбилася на його долі: «Рік 1933 напружив патріотичні настрої у Польщі дешич більше, як попередні роки: тоді всі українці маніфестували проти другого, організованого більшовиками, голоду в Україні одноденним постом» [2, с. 6]. 23 листопада 1933 року оголосили «днем жалібного посту-протесту» [2, с. 6], однак ця дата закарбувалася в пам'яті наратора ще з однієї причини — його було підступно заарештовано: «Я був тоді студентом третього року Богословської академії у Львові

і мешкав у Духовній семінарії при вул. Коперника, 36» [2, с. 6]. Життя вихованців закладу було відокремлене від зовнішнього світу: лише двічі на тиждень їм дозволяли виходити по четверо на двогодинний прохід у місто. Під час такої прогулянки оповідача затримав незнайомець «на кілька слів», він виявився агентом польської поліції.

Юрія доправили до тюрми Станиславова, у якій утримували злочинців із коротким терміном ув'язнення або тих, хто перебував під слідством. Приводом до арешту був рукопис його доповіді «Краса української мови». Комісар місцевої поліції Дік закидав семінаристу, що «кандидат на священика не повинен займатися мовою» [2, с. 8], погрожував і намагався схилити до доносів, а отримавши відмову, наказав ув'язнити. Так розпочалося тривале перебування головного героя під слідством.

«Шоковий вплив першого досвіду в неволі згадується або й докладно аналізується практично в усіх книгах, а події й подробиці перших годин і днів є важливими сюжетними вузлами та мотивами авторських рефлексій» [1, с. 88], — акцентує Н. Колошук. У «Записках політв'язня» відтворено пригноблений стан оповідача після несподіваного арешту: «Це страшне слово товклося у моїм мозку якоюсь напівромантичною історією, напівреальною дійсністю» [2, с. 8]. Водночас він сподівався, що ув'язнення не буде довготривалим, а після звільнення всі вважатимуть його українським патріотом.

У в'язниці оповідач пізнає досі невідомий світ. Детальне зображення першої камери («келії») створює гнітючу атмосферу: вузьке приміщення з сірими стінами, у якому стояв «неприємний сопух», двері без клямки, а за ними — мушля для щоденних природних потреб, невеличке матове віконце навпроти, ліжко, приковане до стіни завісами, брудний подрапанний столик на перехресних ніжках і стілець [2, с. 9]. Оповідач відчув «скрізь пустку й мертвоту довкола» [2, с. 9], загострилася підозра до всіх: ключник, стріжій і випадкові співкамерники здавалися конфідентами (донощиками).

Розділи «Порядок дня», «В'язничні порядки», «Заняття у в'язниці», «Злодії», «Типи злочинців», «„Альфонси” і „злодійська зараза”» дають уявлення реципієнту про тодішню польську тюрму: подробиці побуту й укладу, характеристику в'язничного оточення й керівництва. Щоранку в'язнів будив довгий і гучний дзвінок, який визначав розпорядок дня: сніданок, обід, вечерю, «апел» (обов'язкова перевірка кількості в'язнів у камерах), сон. Арештанти харчувалися здебільшого зіпсованими продуктами, що роками зберігалися на військових складах, тому їжа мала неприємний смак і відразливий запах, який поширювався коридорами тюрми. Найочікуваніший момент для всіх в'язнів — десятихвилинний прохід, який

здійснювався один раз на день. Станиславівська в'язниця була триповерхова, зовні нагадувала літеру «Е» й мала два внутрішні подвір'я, де відбувалися проходи. За арештантами, особливо політичними, пильно стежили, щоб не було ніяких розмов. Під час перебування в «келії» обов'язковими були правила: «не виглядати через вікно, <...> не говорити, не співати, <...> словом, задержувати мертво тишину» [2, с. 21].

В'язничні порядки спочатку викликають у головного героя обурення, йому важко адаптуватися до обмеженого простору, який пригнічує «<...> усяку думку, ініціативу, всякий прояв життя. Здавалося, <...> наче в летаргії, живцем у гробі покладений» [2, с. 22]. Негативно вплинули на здоров'я практично не придатна для вживання їжа, просякнута вологістю повітря й холодні листопадові ночі, під час яких часто доводилося прокидатися й рухатися, щоб не замерзнути.

Тюрма вимагала певних зовнішніх змін — стандартний одяг й обов'язкове в'язничне правило гоління. Однак для політичних в'язнів робили виняток. За зовнішній вигляд (борода, темна ряса) Юрія сприйняли за священика. Коли його вперше перевели до загальної «келії» (тюремного шпиталю), арештанти утримувалися «від надто вільних розмов» [2, с. 11]. Згодом до нього почали ставитися прихильно, адже він поводився доброзичливо, толерантно, говорив лагідно й розумів становище кожного, вивчав вдачі співкамерників, дізнавався, хто й за що покараний.

Сюжет «Записок політв'язня» не вирізняється оригінальністю колізій, несподіваних поворотів чи розв'язки. Очевидно, автор ставив перед собою завдання правдиво, достовірно розповісти про події, які відбулися з ним. Відтворена напружена й непевна атмосфера часу, коли життя молоді людини залежало від перипетій загостреного політичного становища у країні. Тоді будь-який вияв національної свідомості перекручувався й інтерпретувався як антидержавна діяльність: «Багатьох відомих українських діячів, особливо ж української молоді, заарештували й запроторили у польські в'язниці. Робилося це без причини, без провини, навіть без підозри. Щоб дістатися до в'язниці, вистачало, щоб хтось із них думав, працював для свого народу або був здатний на таке» [2, с. 6]. Наратор наголошує на великій кількості політичних арештів, які є невід'ємною частиною в'язничних новин: «Політичні в'язні в той час творили третину загального стану в'язнів у Станиславові» [2, с. 41].

У спогадах оповідач, зазвичай, постає у двох часових планах: минулому й теперішньому. У творі Ю. Мозіля переважає останній — ретроспективний, що підтверджує використання форм дієслів минулого часу. На час публікації «Записок політв'язня» минуло понад двадцять років після пережитих подій, тому оповіді властива спокійна,

виважена, інколи беземоційна інтонація. Наратор обирає позицію спостерігача, який фіксує й узагальнює враження, щоб зберегти їх для нащадків.

Твору властива фактографічність: автор називає прізвища відомих у Станиславові людей, топоси міста, визначні події і дати, що надає оповіді історичної конкретики. Наприклад, знаковими для 30-х років ХХ століття були справа про вбивство директора станиславівського шпиталю Ляхмунда, сенсаційне перебування у Станиславівській тюрмі багатого фінансиста й відомого адвоката Лякса, легендарна втеча з в'язниці єврея-комуніста Раппа, полювання польської поліції за тодішнім «гуцульським Довбушем» [2, с. 45] Чайковським. Ці історії урізноманітнюють інформативну складову записок.

Нарацію визначає особистість автора-оповідача, його характер і діяльність (священик). Образ наратора в тюрмно-табірній літературі «своїми моральними мірками задає й визначає художній рівень та всі ідейно-етичні параметри» [1, с. 94] твору. У «Записках політв'язня» є чимало правдивих історій звичайних людей, які «нескінченною низкою проходять крізь життя головного героя і подані в його оцінці та сприйманні» [1, с. 94]. Розділи «Стефан Бедрило», «Микитка», «Петрущак», «Між українськими націоналістами» тощо є самостійними й завершеними оповідями. Серед них вирізняється драматична історія Миколи Нича, який застрелив доктора Ляхмунда за зв'язок зі своєю коханкою («Убивця директора Ляхмунда»). Після скоєного Нич намагався покінчити життя самогубством, тому у в'язницю потрапив із простріленою головою. Слідчі вишуквали в його злочині політичний мотив.

Справжнім прикладом морального й фізичного стоїцизму є розповідь про в'язня Стефана Бедріла, заарештованого за підозрою в належності до ОУН. Він мав втомлене пожовкле обличчя й затьмарений зір, відмовлявся говорити з усіма, крім Юрія, якому довірливо оповів свою історію. Стефан був звичайним «манікюристом» і нічого не знав про ОУН, тому відчайдушно протестував проти безпідставних звинувачень голодуванням. Тоді охоронці в'язали йому руки й ноги, а лікар силоміць закачував у шлунок два літра розчину з води, молока, яєць і рицинової олії. Після штучного годування в'язень не мав сили встати й самостійно рухатися, за що охоронці били його до втрати свідомості. Однак Стефан продовжував голодувати, доки справа не набула розголосу. Зрештою, його звільнили, а арештанти розказували про нього «різні фантастичні казки як про визначного політичного в'язня» [2, с. 17].

Утім, звільнення Стефана було винятком. По-іншому склалася доля Славка Р. («Славко Р.», «Судова розправа»). Юнак після закінчення гімназії працював у читальнях й аматорських гуртках. Одного разу він намалював афішу, на якій

український козак їхав верхи на «жидові» й поганяв нагаєм. Вона мала напис: «Бий ляхів і жидів» [2, с. 57]. Коли її побачив поліцей, Славка арештували. Його поселили в одній камері з оповідачем, який зацікавився долею юнака. Славко вирізнявся молодечою наївністю й відвагою, був переконаний, що його звільнять за відсутності вагомих обвинувачень. Але політичні розправи в країні набирали все масштабніших обертів. У день «судової розправи» Славку призначили оборонцем «молодого адвоката жидівського походження» [2, с. 60], якому була «зовсім чужа справа боротьби за державу українців, а з тим і справа підсудного» [2, с. 61]. У результаті суд продовжив перебування Славка під слідством на невизначений термін.

Образ Юрія вражає неупередженістю й співчуттям до людей, які потребували духовної допомоги й підтримки. Його ставлення викликало симпатію в арештантів, і вони ділилися своїм боєм, шукали розради в розмовах із ним, як зі священником. У деяких розділах оповідь наповнена елементами сповіді, як-от історія Івана Сироти («Несамовитий хворий», «Найбільш нещасна людина»). Чоловік жорстоко вбив свою співмешканку за зраду і тепер «мучився більше, ніж мучив її» [3, с. 66]. Оповідач перейнявся його трагедією й намагався допомогти: спочатку відмовив від думки покінчити з життям, потім у щоденних молитвах відновлював духовну рівновагу. Як видно, у записках органічно поєднано суб'єктивно-емоційну оповідь зі стримано-об'єктивною фіксацією спогадів.

«Записки політв'язня» зосереджені переважно не на внутрішньому світі героя, а на відтворенні

оточуючої дійсності. Лише в кількох розділах у центрі зображення — дії, думки й почуття наратора. Вони викликані реакцією на невідправдані сподівання щодо швидкого звільнення («Різдва у в'язниці») або переживаннями з приводу несправедливого вироку суду й відхилення апеляції: «<...> раб Божий Юрій Мозіль дуже небезпечний для польського монарства і вирок першої інстанції справедливий!» [2, с. 88] («Акт мого обвинувачення»). У розділі «Гавскнехт» з особливою емоційною динамікою відтворено найбільш екстремальну ситуацію за час перебування наратора під слідством — загрозу власному життю через конфлікт із в'язнем, який мав ненависть «до всього, що не жидівське і не комуністичне» [2, с. 49]. Образ оповідача вирізняється щирістю, правдивістю й безпосередністю розповіді про пережите.

Назва «Записок політв'язня» активізує проблемно-тематичний комплекс твору, а також налаштовує реципієнта на сприйняття документальних свідчень очевидця трагічних подій доби. Відомо, що Ю. Мозіль завжди носив із собою ручку й кишеньковий записник. Занотовані враження є основою його автобіографічних книг, зокрема й «Записок політв'язня». Автор доповнив їх і структурував на цілісні й завершені розділи оповіді від першої особи, у яких все ж помітні уривчастість і фрагментарність, повторення й варіювання інформації і думок, що властиве записам. Ю. Мозіль створив я-концепцію автобіографічного героя-наратора, який усвідомлює свою причетність до історії українського народу й подає власний варіант її сприйняття.

ДЖЕРЕЛА

1. Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну : Монографія. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. — 500 с.
2. Мозіль Ю. Записки в'язня Станиславівської тюрми. — Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2012. — Серія «Моє місто». — № 43. — 96 с.
3. Мозіль Ю. Записки політв'язня. Спомини з польської тюрми. — Торонто : Укр. вид-во «Добра книжка», 1958. — Вип. 155. — 128 с.
4. Шахова К. І. Записки як жанровий різновид української прози ХХ — початку ХХІ століть: еволюція, специфіка : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.01.01 / Шахова Катерина Ігорівна ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. — К., 2015. — 18 с.

REFERENCES

1. Koloshuk N.H. Tabirna proza v paradyhmi postmodernu : Monohrafiia. — Lutsk : RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2006. — 500 s.
2. Mozil Yu. Zapysky viaznia Stanyslavivskoi tiurmy. — Ivano-Frankivsk : «Lileia-NV», 2012. — Seriiia «Moie misto». — № 43. — 96 s.
3. Mozil Yu. Zapysky politviaznia. Spomyny z polskoi tiurmy. — Toronto : Ukr. vyd-vo «Dobra knyzhka», 1958. — Vyr. 155. — 128 s.
4. Shakhova K.I. Zapysky yak zhanrovyi riznovyd ukrayinskoi prozy XX — pochatku XXI stolit: evoliutsiia, spetsyfika : avtoref. dys. ... kand. filol. n. : 10.01.01 / Shakhova Kateryna Ihorivna ; Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. — K., 2015. — 18 s.

Екатерина Шахова

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖАНРА ЗАПИСОК В ТЮРЕМНО-ЛАГЕРНОЇ ПРОЗІ:
«ЗАПИСКИ ПОЛИТЗАКЛЮЧЕНОГО» ЮРІЯ МОЗИЛЯ**

В статті досліджено «Записки політзаклученого» Ю. Мозіля як репрезентація жанру записок в тюремно-лагерної літературі. Визначено відповідність маркера «записки» в назві жанровим реаліям твору, проаналізовано образ розповідача, особливості повествовання і сюжету. «Записки політзаклученого» оповідають про протистояння польської окупації західноукраїнських земель в першій половині ХХ століття. Твір має підзаголовок — «Воспоминання з польської тюрми», зображує автобіографічні події з життя автора, який був арештований за «антидержавну діяльність» і перебував під слідством в тюрмі старого Станіслава (1933–1934). Назва «Записок політзаклученого» містить жанровий маркер, який програмує реципієнта на сприйняття документальних свідчень очевидця трагічних подій епохи. Твір структурований на розділи-повествовання від першої особи, яким, як і запискам, властиві переривчастість і фрагментарність, повторення і варіації інформації, думок. Ю. Мозіль створив Я-концепцію героя-розповідача з власним варіантом осмислення національної історії.

Ключові слова: записки, жанр, розповідач, розповідь, сюжет, тюремно-лагерна проза.

Kateryna Shakhova

**THE “POLITICAL PRISONER’S NOTES” BY YURIY MOZIL’
AS A REPRESENTATION OF NOTES GENRE IN THE PRISON-CAMP PROSE**

The article deals with the Yuriy Mozil’s “Political Prisoner’s Notes” as a representation of notes genre in the problem-thematic aspect of prison-camp prose. It studies the conformity of title marker “notes” to genre features of work. The article reveals the image of hero-narrator and peculiarities of narrative and plot. The “Political Prisoner’s Notes” highlight national opposition to Polish occupation of Western Ukraine in the first half of the 20th century. The work has a subtitle, reproduces the autobiographical events from the author’s life. Yuriy Mozil’s was arrested for “anti-state activities”. He was under investigation in Stanislav prison. The title of “Political Prisoner’s Notes” contains genre marker that configures the recipient to perception of witness’ documentary evidence of historical tragic events. The text has discontinuity and fragmentation that inherent the notes; it is divided into integral and completed first person narratives. Yuriy Mozil’s managed to create autobiographical narrator self-concept, who is aware of his involvement to Ukrainian history and gives his own version of its perception.

Key words: notes, genre, narrator, narration, plot, prison-camp prose.

УДК [821.161.2.09+929Лавріненко]

Тетяна Шестопалова

**УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ
В КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА**

Стаття присвячена одній із ключових тем критичного мислення Юрія Лавріненка — українській національній революції 1917–1921 рр. Ю. Лавріненко — один із найпроникливіших українських літературних критиків доби модернізму. Він розглядав політичні події 1917–1921 рр. в рамках феномену Розстріляного відродження, якому присвятив головні праці життя. Серед них: публіцистичний цикл статей «Україна — Схід» (Німеччина, 1949), а також написане у США англійською дослідження “Ukrainian Communism and Soviet-Russian Policy Toward the Ukraine; An Annotated Bibliography 1917–1953”, фундаментальна антологія «Розстріляне відродження», есеїстичний дуптих про П. Тичину — «На шляхах синтезу кларнетизму» й «Павло Тичина і його поема “Сковорода” на тлі епохи». Т. Шестопалова робить спробу окреслити особливості критичного методу Ю. Лавріненка на підставі розгляду сценаріїв його думки в статтях циклу «Україна — Схід»